

Một số cách nhìn nhận về rồng ở Ấn Độ và Đông Nam Á

BÙI THỊ THANH MAI*

Thần thoại về rồng, cũng như sự phong phú của hình tượng rồng trong mỹ thuật của cả phương Đông và phương Tây đã khiến nhiều người quan tâm tìm hiểu về nguồn gốc của rồng và ý nghĩa của rồng. Giới nghiên cứu lịch sử, mỹ thuật, khảo cổ, văn hóa dân gian... của cả trong và ngoài nước đã có nhiều hướng nghiên cứu, cũng như cách giải thích về rồng. Các cách nhìn khác nhau đã dẫn đến những lý giải khác nhau về văn hóa. Tuy chung, có thể thấy phổ biến các cách lý giải về xuất xứ của rồng như sau: một là, quan niệm xem rồng là sản phẩm của văn hóa Trung Hoa; hai là, quan niệm xem rồng có nguồn gốc từ văn hóa Ấn Độ; ba là, quan niệm xem rồng có nguồn gốc từ văn hóa Đông Nam Á; bốn là, quan niệm xem rồng có nguồn gốc từ văn hóa Cận đông Ai Cập-Lưỡng Hà; năm là, quan niệm xem rồng xuất phát từ văn hóa Việt Nam. Bài viết này chúng tôi đề cập tới quan niệm rồng của Ấn Độ và Đông Nam Á.

Ở Ấn Độ, phổ biến ba đối tượng được đặc biệt tôn thờ, gắn với khái niệm về phong đăng, nguồn nước, đó là naga, makara và jalebha. Xét về chức năng và ý nghĩa thì ba con vật thần thoại của Ấn Độ có vai trò tương tự như con rồng vậy. Theo quan niệm của người Ấn Độ, các naga thường sống ở trong những cung điện tráng lệ dưới đáy biển sâu hoặc đáy của các hồ. Người ta tin rằng nó có vai trò kiểm soát mây, tạo ra giông bão, canh giữ kho tàng và có thể làm nhiều điều kỳ diệu. Makara và jalebha cũng có vai trò gắn gũi với naga: makara cai quản các sông lớn và biển cả, jalebha cai quản mây mưa.

Naga được người Ấn Độ coi như nhân vật bán thần và xuất hiện dưới nhiều vẻ. Đôi khi naga mang hình dạng của người: dưới hình thù nam giới, nó được gọi là Naga; dưới hình thù nữ giới thì được gọi là Nagini. Trong các văn bản cổ, có những câu chuyện kể về “những người naga” xuất hiện một cách kỳ diệu, sau đó tẩu thoát

* NCS. Bùi Thị Thanh Mai, Viện Văn hoá Thông tin

xuống dưới đại dương sâu thẳm. Đôi khi nhân vật này được mô tả dưới hình loài bò sát. Naga được mô tả trong các câu chuyện bao gồm cả hai đức tính: thiện và ác. Xung quanh naga hình thành nhiều huyền tích liên quan đến hạn hán hay lũ lụt. Nó được xem là chủ nhân của nguồn tài nguyên vô cùng phong phú được chôn giấu trong những lâu đài ở dưới đất. Nhìn chung, trong quan niệm của người Ấn Độ, naga là nhân vật kiểm soát mây, tạo ra giông bão, canh giữ kho tàng và làm những điều linh diệu thần kỳ nói chung. Người Ấn Độ chia naga làm bốn loại như sau: Các naga trên trời: chống đỡ và canh gác thiên cung; các naga thần: làm mây và mưa; các naga dưới đất: quét sạch nước và tháo nước đi, mở những đường thoát; các naga ẩn náu: canh gác kho tàng. Cách chia naga như vậy có phần nào tương ứng với bốn loại rồng ở Trung Hoa: rồng canh gác lâu đài của các thần, rồng tạo gió và mưa, rồng suối, và cuối cùng là rồng trông coi những kho tàng giấu kín. Khi đạo Phật phát triển, thì naga gắn liền với các truyền thuyết về đức Phật. Chẳng hạn, có câu chuyện kể về một ông vua hổ mang biết trước việc Gautama thành Phật, và ông vua hổ mang sống ở hồ đã từ dưới nước hiện lên cuộn thân làm bệ cho Đức Phật ngự, vươn cao cổ bạnh bẩy đầu ra làm tán che chỗ cho đức Phật trong bảy ngày khỏi mưa gió bão táp, hay những naga đã tắm rửa cho Đức Phật khi ngài mới lọt lòng, không những vậy chúng còn chuyện trò với

Người, bảo vệ Người, được Người giác ngộ cho và bảo hộ xá lỵ của Người.

Ngoài naga, makara cũng là một con vật thần thoại gắn chặt với các uy lực dữ hay lành chủ trì nguồn nước phồn thực. Trong nghệ thuật nhiều khi người ta thể hiện miệng makara rộng mở với một chùm hoa sen toả ra, tượng trưng cho sự giàu có, phong phú màu mỡ. Cũng có khi chùm hoa đó biến đổi thành cụm hoa lá. Đôi khi ngoại dạng của makara có sự pha trộn với con voi jalebha. Mũi của nó uốn lại thành từng cuộn. Nếu thổi phồng nó lên hay kéo dài nó ra thì sẽ có hình dạng của chiếc vòi. Hoặc có khi trên một số điêu khắc, ta thấy nó chỉ có hai cẳng trước, vây thay cho tai, đuôi có khi biến thành chân của voi. Mà voi thì cũng gợi về ý niệm về nước, vì voi có thể hút và phun nước. Trên đất Ấn Độ, naga- makara - jalebha gắn bó chặt chẽ với khái niệm phồn thực tạo ra của cải, mùa màng phong đăng. Nhìn chung, chúng có tính cách và vai trò như rồng vậy. Về mặt ngoại dạng chúng cũng là sự pha trộn của nhiều yếu tố động vật để trở thành con vật huyền thoại. Theo một số nhà nghiên cứu thì từ văn hóa Ấn Độ, ý nghĩa và hình tượng các con vật này đã lan truyền đến nhiều quốc gia Đông Nam Á. Trong công trình *Mặt nạ và rồng ở châu Á*⁽¹⁾, Gisbert Combaz phân tích về những ảnh hưởng của hình tượng makara của Ấn Độ đối với một số quốc gia Đông Nam Á. Ông cho rằng, vào những thời kỳ khác nhau, người Khor-me, người Chăm, người Miến Điện, người Xiêm hay Thái,

người An Nam từng nổi lên ở tiền diện của lịch sử bán đảo Đông Dương. Và họ mang đến công cuộc nghiên cứu makara những công thức khi thì chịu ảnh hưởng Ấn Độ, khi thì chịu ảnh hưởng của Giava, thậm chí cả ảnh hưởng của Trung Hoa. Trong công trình nói trên Gisbert Combaz còn trình bày về hình tượng makara trong nghệ thuật Khơ-me, trong nghệ thuật Chăm, trong nghệ thuật Miến Điện và Việt Nam với mục đích chỉ ra các yếu tố mà theo ông là sự vay mượn từ naga, makara và jalebha của Ấn Độ.

Ba con vật thần thoại của Ấn Độ (Naga, makara, jalebha) tuy có tên gọi khác nhau song chúng tương đồng về ý nghĩa biểu tượng cho sông nước, biển cả nói chung. Đồng thời chúng có vai trò với văn hóa Ấn Độ như con rồng (long) đối với văn hóa Trung Hoa vậy. Cách xây dựng hình tượng của naga, makara, jalebha cũng dựa trên sự pha trộn nhiều yếu tố vay mượn của các loài động vật khác nhau để tạo nên một con vật vũ trụ mang ý nghĩa biểu tượng. Từ Ấn Độ có sự lan truyền ảnh hưởng về mặt quan niệm và cách tạo hình các naga, makara, jalebha trong nghệ thuật tạo hình của một số nước Đông Nam Á. Tuy nhiên, cũng giống như trường hợp trên nếu chỉ dựa vào đó để khẳng định rồng xuất phát từ văn hóa Ấn Độ cũng không đủ sức thuyết phục. Sự giao lưu văn hóa giữa các tộc người trong quá trình lịch sử là điều tất yếu nhưng không thể chỉ dựa vào sự phát triển hay phong phú của hình tượng và quan niệm

về rồng của một dân tộc để khẳng định về nguồn gốc của biểu tượng rồng.

Bằng các cứ liệu tổng hợp của nhiều bộ môn như địa lý nhân chủng, khảo cổ, sinh học, ngôn ngữ, văn học nghệ thuật dân tộc, văn hóa dân gian... các nhà khoa học đã dựng lại nền văn minh cổ Đông Nam Á. Nền văn hóa lúa nước này được quy định bởi môi trường sinh thái của miền đất nhiệt đới nóng ẩm, mưa nhiều và hệ thống sông ngòi chằng chịt của vùng bán đảo lục địa châu Á. Từ đó, nhiều nhà nghiên cứu cho rằng, do điều kiện địa lý cũng như nền văn hóa nông nghiệp lúa nước mà hệ thần thoại về rồng - biểu tượng của thần linh sông nước là sản phẩm của văn hóa Đông Nam Á.

Chúng ta thấy hệ thần thoại về rồng xuất hiện một cách khá phổ biến ở Đông Nam Á. Dù cách gọi khác nhau, song tựu chung chúng có ý nghĩa và vai trò tương tự như nhau và hình dạng là sự kết hợp các bộ phận cơ thể của những động vật khác nhau. Đó là con *Nak* trong thần thoại Lào, con *Naga* trong thần thoại Khơ-me, con *Nagari* trong thần thoại Chăm, con *rồng* trong thần thoại Việt Nam... Thần thoại rồng Đông Nam Á thoát tiên gắn với thiên nhiên và là biểu tượng của sông nước. Tuy nhiên, trải qua thời gian rồng dần có thêm những ý nghĩa mới như thủy tổ của dân tộc, biểu tượng của vương quyền và những điều may mắn tốt đẹp, thịnh vượng... Bà mẹ thủy tổ của dân tộc Khơ-me là con gái vua huyền

thoại Naga (theo truyền thuyết về nguồn gốc của dòng dõi vua chúa là do cuộc kết hôn giữa một giáo sĩ Bàlamôn của Ấn Độ với Naga, là con gái của vua rắn)⁽²⁾; nữ thần Pônaga (hay còn gọi là Pô Nuga) là bà tổ của người dân Champa; còn đối với người Việt, thì Lạc Long Quân (cha Rồng) và Âu Cơ (mẹ Tiên) là hai đấng quốc tổ... Các vị thần Naga, Pônaga, Lạc Long Quân... vừa mang ý nghĩa biểu tượng của sông nước, vừa mang ý nghĩa phong đăng gắn với các nghi lễ nông nghiệp, vừa mang ý nghĩa về nguồn gốc dân tộc.

Khi nghiên cứu về thần thoại rồng trong cộng đồng văn hóa Đông Nam Á, tồn tại những ý kiến cho rằng biểu tượng rồng là sản phẩm của Đông Nam Á, rồi sau đó nó đã được hội nhập vào văn hóa Trung Hoa và đồng thời được đưa đến những vùng xa xôi nhất của châu Âu. Chẳng hạn, D.V Deopic quan niệm: “rồng là con vật đặc thù chung cho tất cả các dân tộc Việt và chính từ đây nó đã đi vào văn hóa Trung Hoa”; còn Ja. V. Chesnov thì khẳng định: “hình tượng con rồng phát sinh từ Đông Nam Á đã thâm nhập đến những vùng xa xôi nhất của châu Âu”⁽³⁾. GS Võ Quang Nhơn khi nghiên cứu về thần thoại rồng trong cộng đồng Đông Nam Á đã viết như sau: “Nhìn chung lại, thần thoại Rồng vốn là nhóm loại hình văn học dân gian thuộc cộng đồng văn hóa cổ đại Nam Á. Khởi đầu và chủ yếu nó là biểu tượng siêu nhiên của lực lượng thiên nhiên đồng thời là vật tổ của cư dân cổ đại địa bàn Đông Nam Á”⁽⁴⁾. Nếu hai quan niệm trước đó cho

rằng rồng hoặc xuất phát từ văn hóa Trung Hoa, hoặc xuất phát từ văn hóa Ấn Độ, thì quan niệm này lại giải thích rồng gắn bó chặt chẽ với văn hóa Đông Nam Á, ra đời từ Đông Nam Á rồi mới lan truyền đến Trung Hoa và các quốc gia khác.

Các lý giải của quan niệm này góp phần cho thấy vai trò của Đông Nam Á trong quá trình sáng tạo hình tượng rồng, sự gắn bó của con rồng với văn hóa nông nghiệp, cũng như quan niệm về rồng xuất hiện rộng rãi, phong phú trong các dân tộc, các quốc gia ở Đông Nam Á. Song, quan niệm này cũng thiếu những cứ liệu khoa học để khẳng định rồng được sáng tạo từ Đông Nam Á rồi sau đó mới lan truyền sang Trung Hoa và các quốc gia khác./.

CHÚ THÍCH

1. Gisbert Combaz (1945), *Mặt nạ và rồng ở châu Á*, người dịch Nguyễn Từ Chi, tư liệu của Viện Bảo tàng Mỹ thuật, ký hiệu D37/cđ.
2. Madekine Hallade (1954), *Nghệ thuật của châu Á cổ xưa chủ đề và mô típ*, tập IV, NXB Presses universitaires de France Paris, người dịch Nguyễn Đỗ Hải, Tư liệu của Viện Bảo tàng Mỹ thuật 1973.
3. Trần Ngọc Thêm (1996), *Tìm về bản sắc văn hóa Việt Nam*, NXB thành phố Hồ Chí Minh.
4. Võ Quang Nhơn (1982), “*Thần thoại rồng trong cộng đồng Đông Nam Á*”, Tạp chí Văn hóa dân gian, tr. 22-25.